

*В.А. Іваненко*

Донецький національний університет, Україна

## ВИВЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ З. БЖЕЗІНСЬКОГО У РОБОТАХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ АВТОРІВ

У статті проаналізовано вивчення творчого доробку З. Бжезінського у роботах вітчизняних та зарубіжних авторів. Встановлено, що з початку ХХ ст. прокидається особливий інтерес до інтелектуальної спадщини З. Бжезінського з метою визначення його ролі у формуванні зовнішньополітичної доктрини США останньої третини ХХ ст.

**Ключові слова:** зовнішня політика, концепція, З. Бжезінський, Україна, історіографія.

Важливим напрямком досліджень є вивчення внеску в історію політичних діячів, які певний час стояли у витоків зовнішньої політики своїх країн. Їхнє життя та діяльність викликає неабияку цікавість, тому що правда, як правило, десь прихована і її пошук – справа важлива й потрібна. Історію здійснюють люди, тому персоніологічні дослідження не втратили свою актуальність і сьогодні. Висвітлення творчого шляху, діяльності окремих осіб, їхньої наукової спадщини дає нам цінну інформацію, яка допомагає не повторювати помилок у майбутньому.

Вивчення такої особи, як Збігнев Бжезінський потребує комплексного підходу. Адже його діяльність на посту Радника з національної безпеки за часів президентства Джиммі Картера не знайшла прихильників серед багатьох вчених, особливо російських. У статті пропонується історіографічний огляд за тематичним принципом.

**Мета даної статті** – на основі історіографічних оцінок вітчизняних та зарубіжних авторів визначити стан вивченості творчості З. Бжезінського.

Для опрацювання широкого кола історіографічних джерел застосовані загальнонаукові (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціальні історичні (історико-порівняльний, історико-типологічний) методи, які допомогли виявити певні закономірності історіографічного процесу навколо вивчення творчої спадщини З. Бжезінського.

За тематикою всі історіографічні дослідження щодо життя, творчості та діяльності З. Бжезінського можна поділити на дві основні групи:

- 1) праці, присвячені висвітленню життєвого шляху;
- 2) роботи, які стосуються дослідження та оцінки його діяльності на посаді Радника з національної безпеки та поглядів щодо формування зовнішньополітичних концепцій США.

За формою їх можна класифікувати таким чином: статті про нього в енциклопедичних виданнях, монографії, статті в фахових журналах, повідомлення.

Активний інтерес російських науковців до постаті З. Бжезінського з'являється після розпаду Радянського Союзу через необхідність усвідомлення його ролі у «холодній війні» та формуванні концепції США як наддержави. Вони переважно негативно ставляться до Бжезінського, тому що вважають його русофобом, політиком, який усі свої геополітичні концепції спрямовує проти Росії, проголошує лише одну наддержаву – Сполучені Штати Америки. Особливо після виходу його найвідоміших праць, таких як «Велика шахівниця» [1], «Вибір. Світове домінування чи глобальне лідерство» [2]. Він розглядає країни Євразії як шахівницю і роль США як єдиного можливого на сьогодні гаранта міжнародної безпеки на цьому континенті. Скоріше цю книгу можна назвати збіркою рекомендацій для американських політиків по управлінню Євразією з метою підтримання і укріплення позицій США у світі. Дослідник Н.Н. Єфимов вважає, що якщо буде реалізовуватись така політика США – це може загрожувати безпеці Російської Федерації [3].

Такої ж думки дотримуються Д.Г. Євстаф'єв у статті «Збігнев Бжезінський як дзеркало американської геополітики» [4] і Є.В. Кожакін у роботі «Росія в політичних дослідженнях Збігнева Бжезінського 1950 – 1960-ті рр.» [5].

Важливою працею для нашого дослідження є робота історика і політолога В.С. Полікарпова «З. Бжезінський: зробити Росію пішаком». Полікарпов висвітлює основні геополітичні концепції – в першу чергу, які стосуються проекту роздрібненості Росії на три частини: європейську Росію, Сибірську республіку і Далекосхідну республіку. Окрім того, В. Полікарпов зупиняється на планах Бжезінського по політичному і економічному домінуванні США на всьому колишньому радянському просторі, в результаті яких Росії відводиться другорядна роль. Своє дослідження Полікарпов доповнює ґрунтовним аналізом і інших стратегічних планів США, спрямованих на забезпечення абсолютного домінування Америки у світі [6].

Російський вчений Д.В. Валовий у своїй роботі «Від Сталіна і Рузвельта до Путіна і Буша» затронув питання могутності США і в цьому контексті праці Бжезінського. Валовий піддає критиці висловлювання, що США – це єдина наддержава і наводить аргументи, які підтверджують паразитичний характер американської економіки. Робить висновок, що Бжезінський ставиться упереджено до ролі США на міжнародній арені та ігнорує кризові явища в американській зовнішній політиці [7]. Важливою працею на цю тематику є роботи Т.О. Шаклеїної «Росія і США за часів нового світового порядку» [8], «Дискусії в США із зовнішньої політики» [9].

Окремою проблемою, яка порушується в дослідженні І.М. Панаріна «Перша інформаційна війна: розпад СРСР» є проблема втягування З. Бжезінським радянського союзу у війну з Афганістаном в 1979 році та його співпраця з британською розвідкою. У зв'язку з цим Панарін звертається до вивчення біографічних даних З. Бжезінського та зазначає: «Я хотів би вперше висказати гіпотезу про те, що З. Бжезінський тісно пов'язаний з британською розвідкою МІ-6. Про це говорить повна відсутність будь-якої інформації про його батьків і його поява в Канаді в 10-річному віці в 1938 році, ще до окупації Польщі нацистською Німеччиною. Скоріш за все, його батьки були співробітниками польської розвідки, яка була філіалом британської МІ-6. А втягування СРСР у війну з Афганістаном було з метою економічного послаблення та дискредитування СРСР в очах світового суспільства» [10, с. 151].

В. Малінкович у роботі «Три революції і дві перебудови: етюди на теми радянської історії» вивчає геополітичні концепції З. Бжезінського щодо СРСР. Малінкович говорить, що одним з його пріоритетів у зовнішньополітичній діяльності було налаштувати проти московського центру південні і східні окраїни радянського союзу, щоб послабити експансіоністські наміри Москви. Адже Бжезінський думав так: «Російська історія є історією безперервної територіальної експансії. Ця постійна експансія продовжується, майже безперервно, вже більше 300 років» [11, с. 189].

Сучасні російські дослідники зверталися також і до теми ставлення Бжезінського до інших країн, адже не лише радянський союз фігурує у його геополітичних концепціях. О. Беззубцев-Кондаков і І. Дроканов у роботі «Чи потрібно Росії боятися Китаю?» [12] та М.Л. Млечін у роботі «Китай – велика держава номер один» [13] коротко описують сучасні відносини США та Китаю і роль в них З. Бжезінського. У розвідці В.А. Євгенєва «Образи США та СРСР в концепції світової політики Збігнева Бжезінського» розглянуто змістовні компоненти концепції світової політики, і в першу чергу – закладені там образи СРСР та США [14].

М.В. Кирчанов, кандидат історичних наук Воронежського державного університету, у посібнику «Формування зовнішньополітичних доктрин США» розмістив окрему статтю під назвою «Проблеми глобальної гегемонії і зовнішньої політики в роботах Збігнева Бжезінського». Кирчанов розглядає як життєвий шлях, так і геополітичні концепції.

Аналізує ставлення Бжезінського до країн Близького Сходу, Європи та Азії. Ця робота представляє особливий інтерес ще й тому, що показує еволюцію його поглядів після виходу нових досліджень: «Ще один шанс. Три президента і криза американської нації» [15], «Стратегічний погляд. Америка і глобальна криза» [16].

Кирчанов аналізує перераховані праці та дає їм оцінку. Він констатує, що навіть Бжезінський помітив ознаки послаблення США. Але незважаючи на це, Америка залишається єдиною державою, яка буде реально контролювати розвиток міжнародних відносин у світі [17].

Українські дослідники почали цікавитися творчістю З. Бжезінського починаючи з другої половини 1990-х років. Була перекладена з англійської мови «Велика шахівниця», він кілька раз відвідав Україну зі своїми лекціями, оцінив позитивно демократичні перетворення, і українська наукова спільнота зрушила з місця. Спочатку це були невеличкі енциклопедичні статті про нього, а потім вже й ґрунтовні дослідження. Наприклад, статтю про Бжезінського розмістив у своїй хрестоматії з українознавства В.С. Крисаченко [18]. У 2003 році з'являється біографічна стаття в «Енциклопедії історії України» [19].

До теми походження З. Бжезінського, його життєвого шляху, геополітичних поглядів першими в Україні звернулися донецькі історики Роман Манекін та Дмитро Корнілов, які представили результат своєї роботи у розвідці «Збігнев Бжезінський: Who is Who». Вони проаналізували три такі тези:

1) Бжезінський, перш за все, завжди відстоює інтереси своєї малої Батьківщини – Польщі;

2) його позиція базується на лютій русофобії;

3) він прихильно ставиться до української державності, тому що хоче використати Україну для впливу на майбутнє Росії.

Р. Манекін і Д. Корнілов говорять про те, що З. Бжезінський великий стратег у питаннях зовнішньої політики. І його концепції пов'язані з певним розрахунком, всі країни сприймаються як гравці на міжнародній арені. Для нього не існує своїх і чужих країн, він розглядає їх з точки зору співпраці на вигідних для США умовах [20].

Найбільшим досягненням української історіографії у вивченні творчості та діяльності З. Бжезінського є роботи кандидата історичних наук Київського національного університету ім. Шевченка Грищенка Тараса Арнольдовича. З початку 2000-х років Т.А. Грищенко зосереджується на поглибленому вивченні аналітичного доробку та інтелектуально-політичної біографії З. Бжезінського. Проміжним підсумком дослідницького пошуку Т.А. Грищенка в ділянці «бжезінськознавства» в 2000 – 2010 рр. стали близько десятка ґрунтовних наукових публікацій, присвячених американському міжнародному стратегу. Всім їм притаманний ретельний аналіз джерельної бази і прагнення послідовного хронологічного охоплення проблеми. Джерельну базу наукових розвідок склали різноманітні публікації З. Бжезінського, урядові документи, мемуари, дослідницькі інтерв'ю. У ряді публікацій Т.А. Грищенко використовує власні дослідницькі інтерв'ю зі З. Бжезінським, проведені у США. Він прагне через максимально вичерпне осягнення постаті З. Бжезінського з'ясувати особливості процесу формування концептуальних засад зовнішньої політики США у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. [21-23].

Вивчення діяльності З. Бжезінського знайшло відображення і в західній науковій літературі. Насамперед, в американських компаративних дослідженнях, монографіях про зовнішню політику адміністрації Дж. Картера або у присвячених йому статтях, науковій періодиці. Першу групу праць репрезентує фактично лише монографія Дж.А. Андріанопулуса [24]. Її автор ставив за мету компаративно дослідити стиль та академічно-світоглядне підґрунтя керівництва апаратом Ради Національної Безпеки З. Бжезінським. Наукові методи дослідника мають політологічний характер, що призводить до недостатньо повного охоплення наявних джерел та специфічного аналізу залучених.

Другу групу складають насамперед монографії Дж. Дамбрелла [25], А. Моенса [26], Г. Сміта [27], Р. Стронга [28], та Р. Торнтонна [29]. Особливий інтерес серед них становить дослідження Р. Стронга як найновіше і найкраще з джерельного погляду, однак в його роботі ми не знаходимо інформацію про З. Бжезінського до діяльності на посаді Радника з національної безпеки. Предметом їхнього інтересу також є роль З. Бжезінського у політиці адміністрації Дж. Картера з приводу окремих міжнародно-політичних проблем. Природньо, що ширший історичний погляд на особу З. Бжезінського не входив до їхніх наукових завдань.

Таким чином, після розпаду Радянського Союзу починаються зрушення у вивченні життя і творчості З. Бжезінського, через необхідність визначення його ролі у «холодній війні» та формуванні концепції США як наддержави. Сучасні російські та українські дослідники частково заповнили пробіли у вивченні аналітичного доробку та інтелектуально-політичної біографії З. Бжезінського. Західні вчені переважно зверталися до вивчення його перебування в адміністрації Дж. Картера та внеску в оформлення ідеї світового домінування США.

Але незважаючи на позитивні досягнення, що відбулися у напрямку дослідження біографії та наукових праць вченого, залишаються малодослідженими численні періоди життя і творчості З. Бжезінського. Інформація є розрізною, фрагментарною, охоплює лише окремі теми. Поза увагою науковців залишилася інтелектуальна біографія політолога, його зв'язки з іншими політиками, викладацька діяльність. Виходячи з цього, актуальним завданням сучасної історичної науки є комплексне вивчення інтелектуальної біографії Збігнева Бжезінського та характеристика оформлення його геополітичних поглядів у змістовну концепцію.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. (Господство Америки и его геостратегические императивы) / Збигнев Бжезинский. – М. : Междунар. отношения, 2002. – 255 с.
2. Бжезинский З. Выбор. Мировое господство, или глобальное лидерство / Збигнев Бжезинский / Збигнев Бжезинский. – М. : Междунар. отношения, 2005. – 286 с.
3. Ефимов Н.Н. В чём опасность геостратегии Бжезинского для России? / Н.Н. Ефимов // Военная мысль. – № 5. – С. 31-38.
4. Евстафьев Д.Г. Збигнев Бжезинский как зеркало американской геополитики / Д.Г. Евстафьев // США: экономика, политика, идеология. – 1994. – № 5. – С. 30-41.
5. Кожакин Е.В. Россия в политических исследованиях Збигнева Бжезинского 1950 – 1960-х гг. / Е.В. Кожакин // История и историография зарубежного мира в лицах. – № 5. – С. 158-170.
6. Поликарпов В.С. З. Бжезинский: Сделать Россию пешкой / Виталий Поликарпов. – М. : Эксмо : Алгоритм, 2011. – 224 с.
7. Валовой Д.В. От Сталина и Рузвельта до Путина и Буша / Дмитрий Валовой. – М. : ТЕРРА, 2007. – 448 с.
8. Шаклеина Т.А. Россия и США в новом мировом порядке. Дискуссии в политико-академических сообществах России и США (1991 – 2002) / Татьяна Шаклеина. – М. : Институт США и Канады РАН, 2002. – 445 с.
9. Шаклеина Т.А. Дискуссии в США по внешней политике / Т.А. Шаклеина // США-Канада: экономика – политика – культура. – 1999. – № 12.
10. Панарин И. Первая мировая информационная война. Развал СССР / Игорь Панарин. – СПб. : Питер, 2010. – 256 с.
11. Три революции и две перестройки. Этюды на темы советской истории / В. Малинкович. – М. : ИГПИ, 2008. – 368 с.
12. Беззубцев-Кондаков А. Надо ли России бояться Китая / А. Беззубцев-Кондаков, И. Дроканов. – СПб. : Питер, 2011. – 240 с.
13. Млечин М.Л. Китай – великая держава номер один / Млечин М.Л. – СПб. : БХВ-Петербург, 2012. – 400 с.
14. Евгеньев В.А. Образы США и СССР в концепции мировой политики Збигнева Бжезинского / В. Евгеньев // Полис: Политические исследования : научный и культурно-просветительский журнал. – 2003. – № 1. – С. 179-186.
15. Бжезинский З. Ещё один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы / [З. Бжезинский ; пер. с англ. Ю.В. Фирсова]. – М. : Международные отношения, 2007. – 192 с.

16. Бжезинский З. Стратегический взгляд. Америка и глобальный кризис : пер. с англ. / Бжезинский З. – М. : Астрель, 2012. – 285 с.
17. Кирчанов М.В. Формирование внешнеполитических доктрин США : учебно-методическое пособие / М.В. Кирчанов. – Воронеж, 2007. – 159 с.
18. Крисаченко В.С. Українознавство : у 2 кн. Кн. 2 : хрестоматія-посібник / Валентин Семенович Крисаченко. – Київ : Либідь, 1997. – 463 с
19. Бжезинський Збігнев [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України : Т. 1: А-В / [редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Інститут історії України]. – К. : Наукова думка, 2003. – 688 с.: іл. – Режим доступу : [http://www.history.org.ua/?termin=Bzhezynskij\\_Z](http://www.history.org.ua/?termin=Bzhezynskij_Z). – Останній перегляд : 01-12-2013.
20. Манекин Р.В. Збігнев Бжезинский: Who is Who / Р.В. Манекин, Д.В. Корнилов. – Режим доступу : <http://www.roman.by/r-14733.html>. – Заголовок з екрану.
21. Грищенко Т.А. Збігнев Бжезинський як критик зовнішньополітичної стратегії республіканських адміністрацій (перш. пол. 1970-х рр.) / Т.А. Грищенко // Записки історичного факультету. – 01/2003 . – Вип.13 . – С. 206-215.
22. Грищенко Т.А. Біля витоків тристоронньої стратегії: Збігнев Бжезинський і початковий етап діяльності Тристоронньої комісії // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – 2003. – С. 255-258.
23. Грищенко Т.А. З. Бжезинський і зміни у зовнішньополітичних настановах адміністрації Дж. Картера в 1978 р. / Т. Грищенко // Історичний журнал : наукове громадсько-політичне видання. – № 5. – С. 25-36.
24. Andrianopoulos G.A. Kissinger and Brzezinski. The NSC and the Struggle for Control of US National Security Policy / Andrianopoulos G.A. – N.Y., 1992.
25. Dumbrell J. The Carter Presidency A Reevaluation / Dumbrell J. – Manchester ; N.-Y., 1995.
26. Moens A. Foreign Policy Under Carter. Testing Multiple Advocacy Decision Making / Moens A. – Boulder ; San Francisco ; Oxford, 1990.
27. Smith G. Morality, Reason and Power American Diplomacy in the Carter Years / Smith G. – N.Y., 1986.
28. Strong R.A. Working in the World. Jimmy Carter and the Making of American Foreign Policy / Strong R.A. – Baton Rouge, 2000.
29. Thomton R.C. The Carter Years. Toward a New Global Order / Thomton R.C. – N.-Y., 1991.

**В.А. Іваненко**

**Изучение интеллектуального наследия З. Бжезинского в работах отечественных и зарубежных авторов**

В статье проанализировано изучение творческого наследия З. Бжезинского в работах отечественных и зарубежных авторов. Установлено, что с начала XX в. просыпается особенный интерес к работам З. Бжезинского с целью определения его роли в формировании внешнеполитической доктрины США последней трети XX в.

**Ключевые слова:** внешняя политика, концепция, З. Бжезинский, Украина, историография.

**V.A. Ivanenko**

**Investigation of Z. Brzezinski's intellectual heritage at the researches of Ukrainian and foreign authors.**

At this article was analyzed the investigation of Z. Brzezinski's intellectual heritage at the researches of Ukrainian and foreign authors. It was established that, at the beginning of XX century the interest to the Z. Brzezinski's intellectual heritage started growing purposely to specify his role in the USA conception of foreign affairs at the third part of XX century.

**Key words:** foreign policy, concept, Zbigniew Brzezinski, Ukraine, historiography.

*Стаття надійшла до редакції 05.03.2014.*